

УДК 75.03
Я 45

Лілія ЯКИМЕЧКО,
аспірантка Львівської
національної академії мистецтв,
м. Львів, Україна

КОМПОЗИЦІЙНА ТИПОЛОГІЯ ТВОРІВ МАЙСТРИНИ ДЕКОРАТИВНОГО РОЗПИСУ ПАРАСКИ ХОМИ

Якимечко Л. М. Композиційна типологія творів майстрини декоративного розпису Параски Хоми. У статті розглянуто твори відомої сучасної майстрини декоративного розпису Параски Хоми з точки зору художньо-композиційних критеріїв. Виділено три основні композиційні типи розписів мисткині: замкнуті, рапортні та букетні композиційні типи. В букетному типі композиції виділено два підтипи – замкнутий букетний та рапортний букетний. Виконано умовні схеми трьох композиційних типів. Також вказано на спорідненість творів мисткині з мотивами народного мистецтва, що присутні у формі авторських інтерпретацій художниці. До основних мотивів належать: мотив «вазона», мотив «косиці» та їх похідні фітоморфні мотиви.

Ключові слова: Параска Хома, декоративний розпис, замкнуті, рапортні та букетні типи композиції, фітоморфні мотиви, мотив «вазон», мотив «косиці».

Якимечко Л. М. Композиционная типология работ мастерицы декоративной росписи Параски Хоми. В статье рассмотрены произведения известной современной мастерицы декоративной росписи Парасковьи Хоми с точки зрения художественно-композиционных критериев. Выделены три основные композиционные типы росписей художницы: замкнутые, рапортные и букетные композиционные типы. В букетном типе композиции выделено два подтипа – замкнутый букетный и рапортный букетный. Выполнено условные схемы трех композиционных типов. Также указано на родство произведений художницы с мотивами народного искусства, которые присутствуют в форме авторских интерпретаций художницы. К основным мотивам относятся: мотив «вазона», мотив «косицы» и их производные фитоморфные мотивы.

Ключевые слова: Парасковья Хома, декоративная роспись, замкнутые, рапортным и букетные типы композиции, фитоморфные мотивы, мотив «вазон», мотив «косицы».

Yakymchko L. Compositional typology of works of ornamental paintings master Paraska Khoma. The article presents the works of well-known contemporary master of decorative painting Paraska Khoma in terms of artistic and compositional criteria. Three main types of compositional patterns of artist's works have been distinguished: closed type, rapport type and bouquet type. Two subtypes were classified in bouquet composition: closed bouquet and rapport bouquet. The compositional schemes of three types were performed. In addition, the affinity of artist's works with the motifs of folk art, and the author's interpretation of folk motifs in art works were indicated.

Key words: Paraska Khoma, decorative painting, closed, and rapport and bouquet types of compositions, vegetative-floral motifs, motif «flowerpot», motif «kositysi».

Постановка проблеми. Творчість самотньої мисткині Параски Хоми відома як в західноукраїнському регіоні, так і в загальноукраїнському мистецькому середовищі. Художниця не здобувала мистецької освіти і вже понад сорок п'ять років працює в техніці декоративних розписів. Актуальність мистецтвознавчого аналізу творів Параски Хоми, насамперед, полягає у великій кількості робіт художниці, що за умовними підрахунками складає п'ять тисяч. Іншими пріоритетами актуальності дослідження виступають: спорідненість творчості мисткині з народним мистецтвом через стилістичні, образні, естетичні та духовні параметри. Важливими підставами дослідження також виступає часовий проміжок творчості мисткині, що сягає вже півстоліття. За цей час в ході української історії відбувалися численні зміни і переорієнтації, а відтак – взаємодія старшого та молодшого покоління митців, переосмислення культурно-історичних процесів, на сьогодні залишаються актуальними питаннями українських мистецтвознавчих досліджень.

Оскільки протягом тривало періоду часу творчості Параски Хоми не було надано мистецтвознавчого аналізу, актуальність даного дослідження є цілком очевидною. **Мета** цього дослідження полягає в наданні класифікації композиційних типів розписів художниці та їх аналізу в контексті образно-символічних мотивів народного мистецтва. Результати даного аналізу можуть бути включені в розробку історичних і теоретичних програм мистецької освіти та для орієнтації сучасних митців як професійних так і народних в історичній динаміці українського народного мистецтва.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Художньому аналізу творів Параски Хоми практично не присвячено уваги. Серед авторів, які описували біографію та творчість Параски Хоми слід виділити В. А. Качкана [7], В. І. Франківа [11], М. В. Яновського [13], Д. І. Проница [9]. Їхні публікації надають важливі деталі з життя та творчості мисткині, проте здебільшого в описовому, белетристичному стилі. У ранньому періоді творчості характеристику художніх рис майстрині було надано Віктором Бабієм та Фаїною Петряковою у журнал «Народна творчість та етнографія» (1970) [2: 54-57]. Тут коротко описано біографію, проаналізовано техніку, композицію та художні риси творів. Короткі характеристики творчості майстрині зазначені в енциклопедіях та колективних дослідженнях, здебільшого, в розділах про народних майстрів та напрямку декоративних розписів. Багато митців, культурних діячів та мистецтвознавців відгукувались та надавали художню характеристику творчості Параски Хоми. Попри всю цінність таких думок, вони є загальною характеристикою творчості і не формують художньо-композиційного аналізу творів художниці.

Виклад основного матеріалу. Декоративні розписи Параски Хоми за технікою та композицією найдоцільніше розглядати за критеріями декоративно-прикладного мистецтва. Композиції творів, безумовно, тяжіють до декоративності та орнаментальності. При зборі та аналізі всіх доступних

творів художниці було виділено три основні композиційні типи розписів: замкнуті, рапортні та букетні композиційні схеми. Поділ типології розписів до певної міри є умовним, як і умовна симетрія з рапортним поділом. Окремі роботи мають виразні ознаки одного композиційного типу, інші – поєднують в собі два, три типи. Наприклад, серед букетних композицій більше поширені замкнуті, однак трапляються й рапортні типи.

Замкнутий тип композиції (рис. 1; рис. 1.2) найчастіше має чітко виражений композиційний центр та дзеркальну симетрію і відзначається статичністю. Рух чи побудова елементів здійснюється навколо домінуючого за кольором та формою квіткового мотиву. З загальновідомих визначень замкнутої композиції повинна вписуватись у певну форму і повністю підпорядковуватись їй [1: 51]. Однак, замкнута композиція може бути підпорядкована як завдяки наявності, рамок, формату чи інших обмежень форми, так і завдяки внутрішній організації елементів всередині композиції. В даному випадку замкнутість композиції визначається внутрішньою структурою компонентів, узгоджених законами та засобами: статичності, симетрії, контрасту, ритму, рівноваги і пропорційності.

Замкнуті композиції творів Параски Хоми складають враження гармонійної завершеності, врівноваженості та статичності, і не можуть добудовуватись шляхом добавлення елементів, без порушення гармонії структури. Окрім домінуючої дзеркальної симетрії з вертикальною віссю в замкнутому типі композиції інколи трапляється симетрія з діагональною віссю та центрично-осьова симетрія. Прикладами замкнутої композиції є твори: «Пісня про землю» (1968–1970-ті), «Пісня квітучої землі» (1974), «Жоржина» (1989), «На Чорнобиль журавлі летять» (1990), «Мальви» (1991) та інші.

Замкнутий тип композиції, на відміну від рапортного, відрізняється композиційною завершеністю елементів. Тобто масивні, домінантні квіткові компоненти врівноважуються дрібнішими квітково-рослинними мотивами. Такі композиції найчастіше будуються за законом трикомпонентності в кольорі, формі та пропорціях. Закон трикомпонентності полягає в тому, що для переконливого вираження складного і різноманітного руху орнаментальних мотивів необхідно показати в композиції три фази цього руху, три різних розміри, три різних інтервали між мотивами і періодично їх повторювати. Завдяки трикомпонентності Параска Хома створює композиційну досконалість твору. Як правило, така трикомпонентність в роботах художниці складається з трьох різних квітково-рослинних мотивів, що часто контрастні за формою, кольором, пропорціями. Наприклад картина «Тюльпани» (2002), де в центрі домінують червоні «тюльпани», обрамлені «бузком» контрастного голубого та рожевого тонів, формують трикомпонентність композиції. Інколи буває більше чи менше компонентів, але їх можна об'єднати в дуети через подібність рис.

Замкнутий тип композиції творів художниці найбільше близький до мотиву «вазона», що най-

виразніше виявився в українських настінних розписах. Важливими ознаками цього мотиву є трирівневність та дзеркальна симетрія. Як стверджує М. Чумарна про значення архаїчного символу «Світowego Дерева», видозміненого у більш пізньому мотиві «вазона»: «...найвища духовна ідея в осмисленні символу «Світowego Дерева» полягає насамперед у прагненні душі свідомо поєднати в собі три рівні світобудови: світ богів, світ земний і світ предків, досягнути мудрість взаємозалежності і взаємопроникності минулого, теперішнього і майбутнього, відповідальності за своє земне життя» [12: 31]. Не в усіх прикладах народних настінних розписів з мотивом «вазона», простежується трьохрівневність, а в роботах Параски Хоми вона майже цілком відсутня. Однак симетричність в замкнутих композиціях творів мисткині виступає домінуючим прийомом. Про космологічність принципу симетрії в композиційній побудові зазначає О. Найден, вказуючи, що симетрія як прояв рівності ґрунтований на бінарних опозиціях проявляється не в усіх творах образотворчого фольклору, а тільки в тих, що зараховані до обрядово-календарного жанру та відображають давні уявлення про світопорядок, набувши таким чином «рис фольклоризованого образу природи» [6:55].

Рапортний тип композиції (рис. 2; рис. 2.2) формується складанням однакових ритмічно повторюваних елементів – рапортів в лінійному, шахматному, радіальному чи діагональному напрямках. Найчастіше цей тип композиції не замкнутий і може розвиватись продовженням рапортів в різних напрямках. Одиниця рапортної сітки в декоративних розписах Параски Хоми є умовною, часто видозмінена за формою, пропорціями та поєднанням елементів в одному рапорті. Рапортні композиції часто позбавлені вираженого, домінуючого композиційного центру, проте в них більше відчутний ритм ніж в інших композиційних схемах. Тут найчастіше присутня симетрія перенесення зі зміщенням осей по горизонталі чи вертикалі. Для цього типу композиції характерна більш виражена орнаментальність в порівнянні з двома іншими типами. До рапортних типів композиції належать розписи з птахами, де птахи складають домінуючий компонент, а квітково-рослинні мотиви формують рапортну сітку, найчастіше побудовано в радіальному чи шахматному порядку. Прикладами рапортних композицій є твори: «Жоржини» (1968), «Рожеві жоржини» (1968), «Яблуневий розмай» (2002), «Співучі близнючки» (2009), «Родинне свято» (2009), «Птахи» (2011), «Півень та соловей» (2011) та інші.

Букетний тип композиції (рис. 3; рис. 3.2) має виражену композиційну будову букета з вертикальною, умовною віссю дзеркальної симетрії, рідше діагональною. Часто дві сторони букета тільки частково тотожні. Серед усіх трьох видів букетний тип виділяється найбільш умовною симетрією. Нижня частина букетних композицій завершується зібраними в пучок, вигнутими стеблами рослин, рідше зображенням вази чи кошика. Оскільки, рапортний тип композиції є протилежністю до замкнутого, то букетний тип може поєднувати в собі риси

рапортного та замкнутого типів, хоча й більше тяжіє до замкнутої композиції. Таким чином серед букетних типів можна виділити два підтипи – замкнутий букетний та рапортний букетний.

Також цей тип композиції має тотожності з інтерпретованими фітоморфними мотивами народного мистецтва. Сюди належать варіації мотиву «вазона», численні «букети», «косиці», «гілки». Цю думку підтверджує Г. Івашків, вказуючи: «Для «вазонних» композицій характерна амбівалентність, що виявлялася в можливостях переходу одного виду в інший, а саме – «гілка» – «букет» – «вазон» – «дерево»» [4: 263]. З мотивом «косиць», що втілюється як основна композиційна схема мальовок на Прикарпатті, Параску Хому поєднує часове та територіальне поширення. Як стверджує М. Селівачов в 1960–1980-х рр. на Прикарпатті розписи інтер'єру побутували «у вигляді підвішуваних навкоси за різок, квадратних форматів з густо закомпонованими на папері чи склі пишними квітами, що майже не лишають вільного тла» [10: 140]. Такі «косиці» мали букетну композицію, що відзначалась пишнотою форм у вигляді зібраних в букет різноманітних квітів. Закінчення чи низ композиції найчастіше вирішений поєднанням стебел квітів чи галузок рослин, без додаткових елементів. Із зібраних даних закономірним буде припущення, що саме мотив «косиці», поширений на Прикарпатті в середині та другій половині ХХ ст., в час становлення авторського стилю та раннього етапу творчості художниці, вплинув на формування букетних композицій творів Параски Хоми.

В творах Параски Хоми мотив «косиць» лежить в основі більшості композиційних рішень: «Букет» (1978), «Золотисті жоржини» (1979), «Польові квіти» (1980), «Квіти «Тепле літо»» (1986). Ці роботи найближчі до «букетного» типу і були тенденцією творчості художниці в 1970–1980-х рр., а в 1990-х – замінилися рапортною побудовою композиції, без чітко вираженої основи, нижньої частини композиції.

Важливість різностороннього художньо-композиційного аналізу творчості художниці, як і будь-якого іншого мистця полягає в пошуку та віднайденні діалектичного зв'язку між формою та змістом, що в значній мірі служить паралеллю до діалектики естетики з етикою. Безумовно, в реаліях сучасного мистецтва цей діалект втратив сенс та актуальність, однак в народній творчості, через збереження традиційності як засобу та способу мислення, естетичні критерії збережені в достатній мірі, а отже збережено і певне уявлення ідеалів: краси, істини та добра. Як стверджує В. Мовчан у навчальному посібнику з естетики: «Стійка повторюваність образної системи у народному мистецтві є основою існування художності. Вона об'єктивно зумовлена спорідненістю шляхів та засобів творення, а отже, і змістовного наповнення духовного досвіду та способів його закріплення. ...Завдяки архетипним образам народної художності формується також духовні структури суб'єкта естетичного сприймання й очікуване реагування на них» [5].

Мистецтво володіючи символічно-знаковою природою за допомогою матеріалів, техніки, законів композиції втілює у реальних формах та образах ідеї, насамперед, чуттєвого та духовного характеру. Сприйняття та аналіз мистецького твору, безумовно, є невід'ємним від сприйняття ідейного змісту твору. В творах Параски Хоми діалектика форми та змісту відображається на різних рівнях сприйняття. Перший рівень сприйняття відбувається через естетичні правила композиції мистецького твору, де невід'ємними складовими є гармонія форм і кольорів, пропорційність, врівноваженість, що здійснюється засобами ритму, симетрії, статичності та динаміки. Гармонія та врівноваженість належать до універсальних правил життя як явища чи процесу на всіх його рівнях. Мисткиня завдяки своєму чуттєвому, візуальному сприйняттю та художнім здібностям, не маючи художньої освіти, вибудувала власне естетичне бачення виразно втілене в авторському стилі. Серед інших художніх рис в творах майстрині домінують: орнаментальність, декоративність, площинність, умовність зображень, що характерна для народного малювання. Така декоративність та умовність, на перший погляд, носить утилітарний характер, однак, що більш важливо, відсилає нас до символічно-знакового сприйняття образу, де уявлення чи ідея зображуваного є важливішою за його реальну форму. Таким чином в народному світогляді ідеалізм домінує над реалізмом, що притаманно і для творчості Параски Хоми.

Висновки і перспективи. У цьому дослідженні виділено та проаналізовано три основні композиційні типи творів Параски Хоми. Надано схеми до трьох типів для кращого уявлення та розуміння відмінностей між ними. Виділено художньо-композиційні тотожності в роботах художниці з мотивами народного мистецтва, зокрема мотивом «вазона», «косиць» та інших фітоморфних варіацій. Цей аналіз допоможе класифікувати та систематизувати велику кількість творів мисткині, служитиме доповненням до комплексного мистецтвознавчого дослідження творчості, а також надасть розуміння закономірного зв'язку мисткині з українським культурно-мистецьким середовищем та важливими процесами історичної динаміки.

Схема 1. Замкнутий тип композиції

1. Основний, домінуючий компонент
2. Другий, доповнюючий компонент
3. Третій, доповнюючий компонент

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. *Бабенко А. В.* Основы композиции в изобразительном искусстве: учебно-методическое пособие / *А. В. Бабенко, Н. В. Хоружая.* – Томск: Томский государственный университет, 2011. – 116 с.

2. *Бабій В.* Малювальниця з Прикарпаття Параска Хома / *Бабій В., Петрякова Ф.* // Народна творчість та етнографія. – 1970. – №1. – с. 54-57.

3. *Борисов Ю. Б.* Вазон як основний мотив народного мистецтва / *Ю. Б. Борисов.* // Вісник ХДАДМ. – 2007. – С. 14-18.

4. *Івашків Г.* Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть / *Г. Івашків.* – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 544 с.

5. *Мовчан В. С.* Естетика: навч. посіб. / *В. С. Мовчан.* – К.: Знання, 2011. – 527 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19110522/etika_ta_estetika/prigoda_sutnist_hudozhnogo_obrazu#60

6. *Найден О.* Орнамент українського народного розпису: Витоки, традиції, еволюція / *О. Найден* // АН УРСР; ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1989. – 136 с.: іл.

7. *Параска Хома:* альб. // авт.-упоряд. *В. А. Качкан.* – К.: Мистецтво, 1983. – 95 с.: іл.

8. *Паранюшкин Р. В.* Композиция: теория и практика изобразительного искусства / *Р. В. Паранюшкин.* – Ростов-на-Дону: Ростов н/Д: Феникс, 2005. – 79 с. – (Изд. 2-е.).

9. *Пронич Д. І.* Параска Хома. / *Дмитро Пронич* // Народне мистецтво. – 1999. – № 1-2. – С. 36-38.

10. *Селівачов М. Р.* Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія): Навч. посіб. / *М. Селівачов.* – К.: редакція вісника «Ант», 2005. – 400 с.: іл.

11. *Франків В.* Нев'янучі квіти. Нариси, образок (нарис про Параску Хому). – Чернівці: Буковина, 1991. – 47 с.

12. *Чумарна М. І.* Вишивання долі / *М. І. Чумарна.* – Л.: Априорі, 2009. – 88 с.: іл.

13. *Яновський М. В.* Пелюсткова Веселка // Срібна пряжка: Розповіді про народних митців / *Микола Яновський.* – Ужгород: Карпати, 1980. – 260 с., іл.

Стаття надійшла до редколегії 28 березня 2017 р.

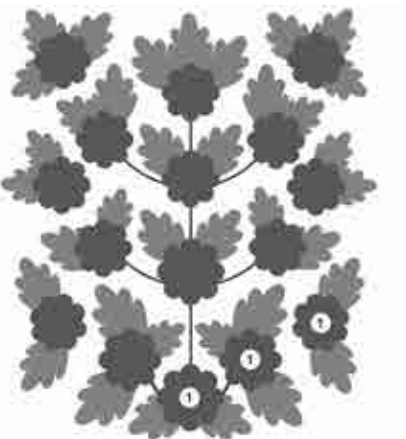

Схема 2. Рапортний тип композиції

1. Одиниця рапортної сітки, що частково варіюється у формі та пропорціях рапорту і має напрямок руху від центру в сторони

Схема 3. Букетний тип композиції

1. Основний, домінуючий компонент
2. Другий, доповнюючий компонент
3. Третій, доповнюючий компонент

*Три основні композиційні типи
творів Параски Хоми*